

А. Г. Ванкевіч

**Супастаўляльная характарыстыка тыпаў
адыменных дзеясловаў рускай і беларускай літаратурных моў**

Праблема супастаўляльнага даследавання моў – як блізкароднасных, так і з розных моўных сем'яў – становіцца асабліва актуальнай у сучаснай лінгвістыцы ў сувязі з пашырэннем моўных кантактаў і неабходнасцю тэарэтычнага абгрунтавання і практычнага прымянення ў сумежных навук вынікаў гэтага даследавання. Вывучэнне моўных фактаў у супастаўляльным аспекце забяспечвае выяўленне агульных і спецыфічных рыс, садзейнічае больш глыбокаму і аб'ектыўнаму разуменню з'яў кожнай з лінгвістычных сістэм, якія параўноўваюцца, выкрывае тэндэнцыі і перспектывы іх далейшага развіцця.

Аб'ектам дадзенага даследавання з'яўляюцца адыменныя дзеясловы дзвюх блізкароднасных моў – рускай і беларускай, а непасрэдная задача заключаецца ў параўнанні характарыстык розных тыпаў гэтых дэрыватаў.

Руская і беларуская мовы як “нашчадкі” праславянскай мовы выяўляюць найбольш цесную блізкасць у параўнанні з іншымі славянскімі мовамі. На фоне вялікага лексічнага падабенства (амаль 90%) рускай і беларускай моў асабліва выразна праяўляюцца іх адметныя асаблівасці [1]; гэтыя асаблівасці тычацца і словаўтварэння.

Ва ўмовах білінгвізму функцыянаванне лінгвістычных сістэм мае сваю спецыфіку: з аднаго боку, адбываецца іх узаемнае абагачэнне і асіміляцыя, з другога – імкненне да адрознення. Генеалагічная, тыпалагічная і арэальная блізкасць рускай і беларускай моў дэтэрмінуюць значны агульны фонд лексем, які пастаянна папаўняецца за кошт запазычання і словаўтварэння [2]. Дынаміка развіцця лексічных сістэм дзвюх моў звязана з наступнымі фактарамі: перамяшчэннем слоў з актыўнага слоўніка ў пасіўны або

развіццём у ўстарэлага слова новага актуальнага значэння, “міграцыйнымі” працэсамі лексічных адзінак паміж рознымі стылямі і варыянтамі ўнутры мовы, пранікненнем і паступовай асіміляцыяй іншамоўных лексем, нарэшце, мадэліраваннем новых слоў на падставе ўласнага лексічнага матэрыялу.

Адна з найважнейшых функцый мовы – функцыя намінацыі. Працэсы называння заўсёды звязаны са словаўтварэннем: яно з’яўляецца асноўным відам намінацыі [3]. Працэс вытворчасці слова, г. зн. стварэнне на базе зместу лексемы новага зместу і выражэнне яго ў новым слове, складае сутнасць анамасіялогіі. Такім чынам, намінацыя, словаўтварэнне і анамасіялогія збліжаюцца на падставе паняцця “абазначэнне” і займаюцца вывучэннем праблем утварэння моўных адзінак, якія характарызуюцца намінатыўнай функцыяй і служаць для вычлянення і называння фрагментаў рэчаіснасці, а таксама для фарміравання адпаведных паняццяў пра іх у форме слоў.

Намінацыя дзеяння можа ажыццяўляцца двума спосабамі – называннем невытворным і вытворным словамі, параўн., напр.: рус. *кушать* і *трапезничать*, *ужинать*; бел. *ленавацца* і *гультаяваць*, *лодарнічаць*. Вытворныя адзінкі ўяўляюць сабой вынікі другаснай намінацыі, у працэсе якой фанетычны воблік ужо існуючай адзінкі выкарыстоўваецца ў якасці імені для новага абазначаемага [4]. Другасныя намінацыі ствараюцца на падставе прынцыпаў аналогіі і асацыяцыі. Колькасць вытворных адзінак у некалькі разоў перавышае колькасць невытворных, і ў гэтым сутнасць мовы як мабільнай знакавай сістэмы, якая актуалізуе і намініруе аб’екты рэчаіснасці. Словаўтварэнне ўяўляе сабой механізм, які забяспечвае бясконцасць слоўніка [5]; іншымі словамі, гэта сістэма схем утварэння назваў для новых аб’ектаў рэчаіснасці або новых найменняў ужо існуючых рэалій. Як вядома, вытворнае слова мае дуалістычную сутнасць: яно звязана са светам субстанцый і з утваральным словам і таму неадназначна ацэньваецца ў лінгвістыцы. У сувязі з гэтым А. С. Кубракова адзначае, што правільнае разуменне вытворнага слова павінна грунтавацца на трактоўцы яго як

другаснай намінацыі, якая, з'яўляючыся па форме універбам, па змесце выяўляе складана-структурыраванае, комплекснае значэнне [6]. Падобнае стаўленне да вытворнай адзінкі знаходзім і ў Р. Манучарана: “Вытворнае ўвасабляе намінацыю скрозь прызму матывацыі, і ў аналізе яго зместу можна вылучыць матывацыйны і намінацыйны аспекты” [7]. Менавіта такі падыход да вытворнага слова здаецца нам найбольш рацыянальным і мэтазгодным.

Дзеясловы, утвораныя ад назоўнікаў, прыметнікаў і лічэбнікаў, з'яўляюцца адным са сродкаў намінацыі дзеяння і складаюць значны па колькасці і семантычна разнастайны клас дэрыватаў як у рускай, так і ў беларускай літаратурных мовах (звыш 3500 і каля 2500 адзінак адпаведна). Акрамя таго, працэс згортвання дзеяслоўна-іменных спалучэнняў у цэласнааформленую дзеяслоўную намінацыю асабліва актыўна адбываецца на ўзроўні маўлення, што сведчыць аб прадуктыўнасці адыменнага словаўтварэння і неабходнасці ў новых сродках выражэння дзеяслоўнай семантыкі, параўн., напр.: рус. *намазываць майонезом* – *майонезить*, бел. *пасылаць наведарленні па e-mail* – *емэйлаць*. Такім чынам, сістэмы адыменнага дзеяслоўнага словаўтварэння абедзвюх моў развіваюцца пад уздзеяннем агульных тэндэнцый – аналогіі, тэндэнцыі да эканоміі моўных сродкаў, тэндэнцыі да варыятыўнасці, а таксама тэндэнцыі да сістэмнасці і стандартнасці ў мове.

Руская і беларуская словаўтваральныя сістэмы аб'ядноўваюцца на падставе выкарыстання для вытворчасці дзеясловаў самых розных па форме, паходжанні, ступені ўжывальнасці і стылістычнай афарбоўцы іменных намінацый. Як у рускай, так і ў беларускай мовах у якасці ўтваральных баз выступаюць: 1) простыя лексемы (рус. *щенок* → *щениться*, *узкий* → *узить*; бел. *пясок* → *пясочыць*, *трухлявы* → *трухлець*) і кампазіты (рус. *водовоз* → *водовозничать*, *косоглазый* → *косоглазить*; бел. *дабрадзея* → *дабрадзеянічаць*, *велікадушны* → *велікадушнічаць*); 2) спрадвечныя словы (рус. *рука* → *вручить*; бел. *барана* → *баранаваць*) і запазычаныя (рус. *пломба* → *пломбировать*, *штурм* → *штурмить*, *дисконт* → *дисконтировать*,

система → *систематизировать*, *герметический* → *герметизировать*; бел. *сімвал* → *сімвалізаваць*, *праект* → *праектаваць*, *радыё* → *радыёфікаваць*, *танец* → *танцаваць*, *інтэнсіўны* → *інтэнсіфікаваць*); 3) намінацыі з актыўнага слоўніка (рус. *дочь* → *удочерить*, *мотив* → *мотивировать*, *зеленый* → *зеленеть*, *водный* → *наводнить*, *второй* → *вторить*; бел. *садоўнік* → *садоўнічаць*, *вечер* → *ветрыць*, *духмяны* → *духмяніць*, *чысты* → *чысціць*, *трое* → *патроіць*) і словы з пасіўнага лексікону – устарэлыя (рус. *ящик* → *ящикить*, *злато* → *златить*, бел. *рэкрут* → *рэкрутаваць*) і неалагізмы (рус. *кибернетика* → *кибернетизировать*; бел. *зумер* → *зумерыць*); 4) стылістычна нейтральная лексіка (рус. *пила* → *пилить*, *опасный* → *обезопасить*; бел. *футра* → *футраваць*, *жоўты* → *жоўкнуць*) і стылістычна маркіраваная (рус. *лоботряс* → *лоботрясничать*; бел. *басяк* → *басячыць*).

З пункту погляду марфалогіі ў якасці ўтваральных выступаюць аднатыпныя разрады рускіх і беларускіх іменных слоў, а словаўтваральныя сістэмы абедзвюх моў у цэлым характарызуюцца аднастайнасцю спосабаў і сродкаў утварэння дзеясловаў ад іменных часцін мовы, а таксама марфаналагічных працэсаў на марфемных швах.

Корпус матывавальных назоўнікаў рускай і беларускай моў выяўляе лексіка-граматычную і семантычную разнастайнасць; у ім вылучаюцца: а) агульныя (рус. *плод* → *плодить*; бел. *склад* → *складаваць*) і ўласныя (рус. *Линч* → *линчевать*; бел. *Хрыстос* → *хрыстосавацца*); б) адушаўленыя (рус. *комик* → *комиковать*; бел. *брат* → *братацца*) і неадушаўленыя (рус. *холм* → *всхолмить*; бел. *вясло* → *веславаць*); в) абстрактныя (рус. *мораль* → *морализовать*; бел. *гандаль* → *гандляваць*), рэчыўныя (рус. *сахар* → *сахарить*; бел. *вапна* → *вапнаваць*) і зборныя (рус. *мебель* → *меблировать*; бел. *насенне* → *абнасеніць*). Што тычыцца катэгорый роду, ліку і скланення, у абедзвюх мовах назоўнікі ўсіх без выключэння разрадаў здольны ўтвараць дзеясловы, напр., рус. *струна* (ж. р, адз. л., 2 скл.) → *струнить*, *шампанское* (н. р., адз. л., ад'ект. скл.) → *шампансизировать*, *время* (н. р., адз. л.,

рознаскл.) → *временить, соло* (н. р., нескл.) → *солировать*; бел. *герой* (м. р., адз. л., 1 скл.) → *гераізаваць, кансервы* (plur. tantum) → *кансерваваць, дэфіле* (н. р., нескл.) → *дэфіліраваць* і іншыя.

Спецыфіка катэгарыяльнага значэння прыметнікаў абумоўлівае магчымасць ці немагчымасць іх трансфармацыі ў дзеясловы. Як у рускай, так і ў беларускай мовах дзеясловы рэгулярна ўтвараюцца ад якасных (рус. *алый* → *алеть*; бел. *гарачы* → *гарачыць*) і адносных прыметнікаў (рус. *хромой* → *хромать*; бел. *сучасны* → *асучасніць*) і не могуць быць утвораны ад прыналежных.

Утварэнне аднумератыўных дзеясловаў амаль не адрозніваецца ў блізкароднасных мовах: у якасці зыходных слоў выступаюць зборныя лічэбнікі (рус. *пятеро* → *упятерить*; бел. *двое* → *здаіць*). Адметнай асаблівасцю гэтых словаўтваральных сістэм з'яўляецца тое, што ў рускай мове ўсе зборныя лічэбнікі, утвораныя ад колькасных, акрамя *восьмеро*, рэалізавалі свае словаўтваральныя патэнцыі ў дзеяслоўных дэрыватах, у той час як у беларускіх слоўніках не зафіксаваны эквіваленты рускіх аднумератыўных дзеясловаў *упятерить, ушестерить, усемерить*, хоць патэнцыяльна яны магчымыя. Неаднолькавым у сучасных рускай і беларускай мовах з'яўляецца стаўленне да словаўтваральнага статусу дзеяслова *осточертеть//астачарцець*: у рускай мове *осточертеть* успрымаецца як адзіночнае невытворнае слова, якое страціла матывацыйную сувязь з зыходным словазлучэннем *сто чертей* [8], у беларускай жа словаўтваральная залежнасць дзеяслова *астачарцець* ад спалучэння лічэбніка з назоўнікам яшчэ захоўваецца і замацавана ў слоўніку [9].

Супастаўляльнае даследаванне сферы ўтваральных асноў дазволіла выявіць агульную для гэтых блізкароднасных моў заканамернасць: частата выкарыстання той ці іншай іменнай часціны мовы ў якасці матэрыяльнай базы для ўтварэння дзеяслова прама прапарцыянальна колькасці слоў гэтых лексіка-граматычных разрадаў. Так, па нашых падліках, сярод усіх іменных намінацый, якія ўдзельнічаюць ва ўтварэнні дзеясловаў, вядучая роля

належыць назоўнікам (80,3% у рускай мове і 76,7% у беларускай), прыметнікі складаюць 19,3% у рускай мове і 22,9% у беларускай, а на лічэбнікі прыходзіцца па 0,4% у кожнай мове.

Што датычыцца словаўтваральных патэнцыялаў асобных іменных слоў, то ў сучасных блізкароднасных мовах яны неаднолькавыя: па-першае, адны і тыя ж рускія і беларускія імёны ўтвараюць розную колькасць дзеясловаў, напр., рус. *колос* утварае толькі адзін дзеяслоў *колоситься*, а бел. *колас* – два (*каласаваць*, *каласіцца*), і наадварот, рус. *паразит* з’яўляецца ўтваральнай базай для трох дзеясловаў (*паразитировать*, *паразитничать*, *паразитствовать*), а бел. *паразіт* – толькі для *паразітаваць*; па-другое, некаторыя адыменныя дзеясловы не маюць такіх жа адпаведнікаў у другой мове (рус. *покорный* → *покорствовать* – бел. *быць пакорлівым* або бел. *бойкі* → *набайчэць* – рус. *стать более бойким*); па-трэцяе, рускія іменныя словы валодаюць большымі словаўтваральнымі магчымасцямі ў параўнанні з беларускімі, таму што здольны ўтвараць дзеясловы 4-й (*упереть* → *упор упорный* → *упорство* → *упорствовать*) і 5-й (*мутный* → *мутить* → *смутить* → *смута* → *смутьян* → *смутьянить*) ступеняў матывавальнасці. Гэтыя факты сведчаць аб наяўнасці міжмоўных словаўтваральных лакун, а значыць, і аб асіметрычнай карэляцыі паміж рускай і беларускай сістэмамі адыменнага дзеяслоўнага словаўтварэння.

Вытворны дзеяслоў з’яўляецца складанай у дачыненні да структуры словаўтваральнай адзінкай, паколькі ўключае два кампаненты – утваральную іменную аснову і фармант. Паміж членамі словаўтваральных пар назіраюцца два тыпы суадносін: 1) утваральная і вытворная асновы матэрыяльна тоесныя (рус. *риск* → *рисковать*; бел. *карусель* → *каруселіць*); 2) утваральная аснова часткова адпавядае вытворнай у выніку марфаналагічных пераўтварэнняў першай – усячэння (рус. *широкий* → *ширить*, *драже* → *дражировать*; бел. *цытата* → *цытаваць*, *українські* → *українізаваць*), нарашчэння (рус. *время* → *временить*, *жест* → *жестикулировать*, бел. *душа* → *адушавіць*, *фіск* → *фіскаліць*), налажэння марфем (рус. *жуир* → *жуировать*; бел. *наіўны* →

наіўнічаць) і чаргавання фанем (рус. *бугор* → *бугрить*, *жестокый* → *ожесточить*; бел. *шэры* → *шарэць*, *пух* → *распушыць*). Адрозненні адыменнага дзеяслоўнага словаўтварэння рускай і беларускай моў праяўляюцца, галоўным чынам, у фанетычных своеасаблівасцях, колькасці і якасці адсякаемых фіналей і інтэрфіксаў, а таксама ў акцэнтных характарыстыках.

Адыменныя дзеясловы ў абедзвюх мовах утвараюцца наступнымі спосабамі: суфіксальным (рус. *грипп* → *грипп-ова-ть*; бел. *дзяшавы* → *дзешав-е-ць*); прыставачна-суфіксальным (рус. *прочный* → *у-прочн-и-ть*; бел. *звычай* → *пры-звычай-і-ць*); суфіксальна-постфіксальным (рус. *невеста* → *невест-и-ть-ся*, бел. *сінявы* → *сіняв-і-ц-ца*); прыставачна-суфіксальна-постфіксальным (рус. *бок* → *под-бочен-и-ть-ся*, бел. *хітры* → *у-хітр-ы-ц-ца*); словаскладаннем (рус. *вид* і *изменить* → *вид-о-изменить*; бел. *плод* і *насіць* → *плод-а-насіць*); складаннем з суфіксацыяй (рус. *разный* і *речь* → *разн-о-реч-и-ть*; бел. *пусты* і *слова* → *пуст-а-слов-і-ць*), складаннем з прэфіксацыяй (рус. *чай* і *пить* → *по-чай-пить*, бел. *плод* і *тварыць* → *а-лад-а-тварыць*). Адрозненні паміж сістэмамі блізкароднасных моў заключаюцца ў рознай прадуктыўнасці гэтых спосабаў, выбіральнасці ўтваральных асноў і дэрывацыйных афіксаў, ваганні ў частаце выкарыстоўвання тых ці іншых фармантаў.

Характар дзеяслоўнай семантыкі вызначаецца тыпам семантычнай арганізацыі матывавальнага іменнага слова. У сувязі з гэтым рускія і беларускія адыменныя дзеясловы дзеляцца на дзве групы: 1) дзеясловы актыўнага дзеяння, матываваныя назоўнікамі з канкрэтнай семантыкай, якаснымі ці адноснымі прыметнікамі і лічэбнікамі (рус. *сверлить*, *бодрить*, *усемерить*; бел. *перчыць*, *ружовіць*, *раздвоіць*) і 2) дзеясловы, якія абазначаюць неактыўныя працэсы і паходзяць, як правіла, ад абстрактных назоўнікаў і розных па значэнні прыметнікаў (рус. *грустит*, *ленимся*, *дорожат*; бел. *прывіляваць*, *хварэць*, *млявець*).

Адсубстантыўныя дзеясловы выражаюць адносіны паміж прадметамі, і ў іх семантычнай структуры, акрамя значэння працэсуальнасці, вылучаюцца субстантыўныя семы. Матывавальнае імя можа ўключацца ў склад дзеяслова ў якасці паказчыка суб'екта дзеяння (рус. *плотничать* 'быть плотником'; бел. *настаўнічаіць* 'працаваць настаўнікам'), аб'екта дзеяння (рус. *шуметь* 'производит шум'; бел. *пляміць* 'накідаць плямы'), інструмента (рус. *зондировать* 'исследовать при помощи зонда'; бел. *шуфляваць* 'зграбаць, ссыпаць шуфлем'), сродка (рус. *маслить* 'намазывать маслом'; бел. *васкаваць* 'націраць, насычаць воскам'), рэзультата (рус. *калечить* 'делать калекой', бел. *накаўтаваць* 'прыводзіць у стан накаўта'), месца (рус. *складировать* 'помещать в склад'; бел. *шпіталізаваць* 'змяшчаць у шпіталь'), часу (рус. *ночевать* 'проводить где-либо ночь'; бел. *вечарэць* 'блізіцца к вечару').

Агульная для прыметнікаў і дзеясловаў здольнасць выражаць прыметы забяспечвае магчымасць устанаўлення паміж імі адносін непасрэднай дэрывацыйнай трансфарміруемасці [10]. У залежнасці ад таго, які кампанент катэгарыяльнай семантыкі прыметнікаў удзельнічае у арганізацыі прапазіцыянальнай структуры, фарміруюцца наступныя семантычныя тыпы дзеясловаў: 1) інхаатывы, якія выражаюць ступень змянення прыметы (рус. *легчать, пьянеть*; бел. *дабрэць, сохнуць*), 2) экспазітывы, якія выяўляюць знешнюю прымету прадмета (рус. *круглеть, светлеть*; бел. *чырванець, цямнець*), 3) эсівы, якія ўказваюць на рэалізацыю ўласцівасці асобы ў адносінах да другой асобы (рус. *жадничать, скупиться*; бел. *хітрыць, далікатнічаць*), 4) каузатывы, якія абазначаюць надзяленне прыметай (рус. *сердить, обезопасить*; бел. *брудніць, сушыць*).

Дэрывацыйныя значэнні рускіх і беларускіх адыменных дзеясловаў, што з'яўляюцца аб'ектам нашага вывучэння, укладваюцца ў семантычную класіфікацыю З. М. Валоцкай, якая распрацавала яе для дзеясловаў рускай мовы [11]:

- 1) быць кім (рус. *актерствовать, бузотерить*; бел. *гарэзнічаць, халасцякаваць*);
- 2) быць якім (рус. *хитрить, гениальничать*; бел. *сівець, важнічаць*);
- 3) ператвараць / ператварацца ў каго (што) (рус. *калечить, звереть*; бел. *сіраціць, слупянець*);
- 4) рабіць / рабіцца якім (рус. *густить / густеть*; бел. *сляпіць / слепнуць*);
- 5) рабіць што (рус. *конспектировать, ранить*; бел. *пляміць, рапартываць*);
- 6) адчуваць што (рус. *нуждаться, тосковать*; бел. *верыць, панікаваць*);
- 7) даваць што (рус. *советовать, вакцинировать*; бел. *тытулаваць, пашпартываць*);
- 8) прымяняць што (рус. *прессовать, критиковать*; бел. *касіць, штрафаваць*);
- 9) пазбавіць / пазбавіцца чаго (рус. *обеззаразить, обезденежить*; бел. *абяскрыліць, абяспамяцець*).

Гэта самая агульная семантычная класіфікацыя адыменных дзеясловаў, якая, на наш погляд, патрабуе ўдакладнення і дапаўнення ў дачыненні да семантыкі аднумератыўных дзеясловаў. Адзначым, што дзеясловы, утвораныя ад лічэбнікаў, можна аб'яднаць у два семантычныя класы: 1) павялічыць у колькі разоў (рус. *унятить*; бел. *патроіць*) і 2) дзяліць на колькі (рус. *двоить*; бел. *дваіць*).

Агульнай рысай рускага і беларускага дзеяслоўнага словаўтварэння з'яўляецца наяўнасць усіх відаў матывацыі. Пераважная большасць адыменных дзеясловаў утворана ад першаснага, нематываванага, моўнага знака і адносіцца да зыходнай матывацыі (75,1% у рускай і 82,6% у беларускай мове): рус. *секрет* → *секретничать*, *милый* → *умилить*; бел. *атрута* → *атруціць*, *вульгарны* → *вульгарываць*. Частка дэнамінатыўных дзеясловаў (17,4% рускіх і 15,2% беларускіх) характарызуецца незыходнай матывацыяй, г. зн. дэрываты валодаюць больш складанай фармальна-

семантычнай арганізацыяй за кошт сукупнасці паслядоўна далучаемых да невытворнай асновы фармантаў і іх значэнняў і знаходзяцца на другой і вышэй ступенях матывацыі. Такія вытворныя дзеясловы, акрамя непасрэднай матывацыі іменнымі словамі, апасродкавана матывуюцца рознымі – як знамянальнымі, так і незнамянальнымі – часцінамі мовы, якія таксама ўдзельнічаюць у фарміраванні семантыкі дэрыватаў: назоўнікамі (рус. *кожа* → *кожевник* → *кожевничать*, бел. *вада* → *водны* → *навадніць*), прыметнікамі (рус. *хищный* → *хищник* → *хищничать*, бел. *ёлкі* → *ялкавы* → *ялкавіць*), лічэбнікамі (рус. *первый* – *первенство* – *первенствовать*, бел. *два* → *двое* → *дваіць*), дзеясловамі (рус. *воевать* → *воин* → *воинствовать*, бел. *рухацца* → *рухавы* → *парухавець*), прыслоў’ямі (рус. *даром* → *дармод* → *дармодничать*, бел. *усюды* → *паўсюдны* → *распаўсюдзіць*), выклічнікамі (рус. *цок* → *цокать* → *цокот* → *цокотать*, бел. *шорх* → *шорхаць* → *шорхат* → *шархаець*).

Сярод апасродкаваных матывацый і ў рускай, і ў беларускай мовах ёсць прыклады квазітыпавых (рус. *немой* → *онеметь*, *сладкий* → *усладить*; бел. *прытомны* → *апрытомнець*, *ясны* → *паяснець*) і пазатыпавых матывацый (рус. *горб* → *горбатеть*, *гусли* → *гуслярить*, *влага* → *влажнеть*; бел. *валасы* → *валасаець*, *разьба* → *разьбярыць*, *груз* → *грузнець*). У абедзвюх блізкароднасных мовах пазатыпавыя матывацыі больш разнастайныя ў параўнанні з квазітыпавымі; усе непасрэдныя матывацыі дзеясловаў іменнымі словамі з’яўляюцца рэгулярнымі (рус. *равнодушный* → *равнодушничать*, *гениальный* → *гениальничать*, *жадный* → *жадничать*; бел. *востры* → *вастрэць*, *багаты* → *багаець*, *вузкі* → *вузець*).

Характэрная з’ява адыменнага дзеяслоўнага словаўтварэння абедзвюх моў – наяўнасць неадзіных матывацый. Аднак словаўтваральныя сістэмы рускай і беларускай моў маюць свае асаблівасці ў дачыненні да поліматывацыі: па-першае, у рускай мове дзеясловаў, матываваных некалькімі словамі, значна больш (7,4%), чым у беларускай (2,2%), па-другое, некаторыя рускія дзеясловы матывуюцца адначасова трыма словамі,

а іх беларускія адпаведнікі – двума, што адлюстроўваецца на семантыцы вытворных (рус. *модничать* ← *мода, модный, модник*; бел. *модніцаць* ← *модны, моднік*).

Адносна фармальна-семантычнай матывацыі адыменных дзеясловаў можна адзначыць, што аб’ёмы значэнняў матывавальнага імені і матываванага дзеяслова могуць адрознівацца як у рускай, так і ў беларускай мовах. Супастаўляльны аналіз семантычных адносінаў паміж членамі матывацыі ў абедзвюх мовах дае падставу вылучыць 4 іх тыпы: 1) поўнае ўключэнне (рус. *мошенник* → *мошенничать*; бел. *шплінт* → *шплінтаваць*), 2) звужэнне семантычнага аб’ёму матываванага дзеяслова, калі дэрыват рэалізуе толькі некаторыя са значэнняў утваральнай базы, (рус. *жадный* → *жадничать*; бел. *анкета* → *анкетаваць*), 3) пашырэнне аб’ёму значэнняў матываванага дзеяслова, калі ён набывае дадатковы семантычны кампанент (рус. *врач* → *врачевать*; бел. *інтэлігент* → *абінтэлігенціца*), 4) семантычная неадпаведнасць, калі вытворныя дзеясловы страчваюць семантычную сувязь з зыходнымі словамі і паміж імі назіраецца толькі фармальная блізкасць (рус. *колпак* → *колпачить*; бел. *шыяпа* → *прашыяпіць*). Парушэнне семантычнай карэляцыі паміж іменем і дзеясловам выклікана працэсам метафарызацыі; пры метафарычнай матывацыі значэнні іх не знаходзяцца ў адносінах адпаведнасці, таму што вытворны дзеяслоў ужываецца ў пераносным сэнсе (рус. *карман* → *прикарманить*, *юла* → *юлить*; бел. *сава* → *савець*, *камень* → *камянець*). Такім чынам, як у рускай, так і ў беларускай мовах семантычныя адносіны паміж членамі матывацыі могуць цалкам супадаць, часткова перасякацца або не супадаць увогуле.

На міжмоўным узроўні лексіка-семантычная карэляцыя ў сістэме адыменнага дзеяслоўнага словаўтварэння бывае трох відаў: 1) поўныя эквіваленты (рус. *район* → *районировать* і бел. *раён* → *раяніраваць*); 2) лексемны пераходнага тыпу (рус. *бродяга* → *бродяжничать* і бел. *брадзяга* → *брадзяжыць*); 3) няпоўныя эквіваленты (рус. *лесть* → *льстит* і бел. *ліслівы* → *ліслівіць*).

У выніку супастаўляльнага даследавання адыменнага дзеяслоўнага словаўтварэння рускай і беларускай моў выяўлены зоны супадзення і падабенства, а таксама невялікія зоны адрознення катэгарыяльных прымет і словаўтваральных патэнцыялаў базавых слоў, структурна-семантычнай арганізацыі вытворных дзеяслоўных намінацый, відаў і ўзроўняў іх матывацыі. У цэлым адзначым, што пры падабенстве механізмаў і спосабаў утварэння дзеясловаў ад іменных слоў, а таксама тыпаў матываванай семантыкі руская і беларуская словаўтваральныя сістэмы характарызуюцца своеасаблівымі сродкамі выражэння аднаго і таго ж значэння, рознымі ўзроўнямі матывацыі дзеясловаў-карэлятаў, неаднолькавым дэрывацыйным патэнцыялам асобных іменных намінацый, і, як вынік, наяўнасцю міжмоўных лакун. Іншымі словамі, спецыфіка адыменнага дзеяслоўнага словаўтварэння кожнай з блізкароднасных моў выяўляецца не на ўзроўні словаўтваральных тыпаў і відаў матывацыі, а непасрэдна на ўзроўні міжмоўнай карэляцыі канкрэтных лексем.

Мінск

Спіс літаратуры

1. Роўда І. С. Рознаўзроўневая намінатыўная адпаведнасць беларускай і рускай моў (у сувязі з праблемай лексічных лакун). Мн.: Выдавецтва БДУ, 1999. С. 13.
2. Барковіч А. А. Лексічны патэнцыял беларускай мовы ў кантэксце корпуснай лінгвістыкі (на матэрыяле новай дзеяслоўнай лексікі). Аўтарэф..... канд. філал. навук. Мінск, 2008. С. 15.
3. Улуханов И. С. Мотивированное слово в синонимическом ряду // *Słowotwórstwo a inne sposoby nominacji*. Katowice, 2000. С. 9.
4. Лингвистический энциклопедический словарь / Под ред. В. Н. Ярцевой. М.: Сов. энциклопедия, 1990. С. 336.
5. Лыков А. Г. Современная русская лексикология (русское окказиональное слово). М.: Высшая школа, 1976. С. 57.
6. Кубрякова Е. С. Производное слово в лексике и грамматике // Слово в грамматике и словаре. М.: Наука, 1984. С. 63.
7. Манучарян Р. С. К соотношению мотивации и номинации в словообразовании // *Słowotwórstwo a inne sposoby nominacji*. Katowice, 2000. С. 106.
8. Тихонов А. Н. Словообразовательный словарь русского языка: В 2 т. – М.: Рус. яз, 1990. С. 879.
9. Бардовіч А. М., Круталевіч М. М., Лукашанец А. А. Словаўтваральны слоўнік беларускай мовы. Мн.: Бел. навука, 2000. С. 43.
10. Семантические вопросы словообразования. Производящее слово / Под ред. М. Н. Янценецкой. Томск: Изд-во Томского ун-та, 1991. С. 246.
11. Волоцкая З. М. Семантическая классификация и способы образования отыменных глаголов // Структурная типология языков. М., 1966. С. 165-180.

Спис скарачэнняў

Адз. л.	–	адзіночны лік
plur. tantum	–	множны лік
ж. р.	–	жаночы род
м. р.	–	мужчынскі род
н. р.	–	ніякі род
скл.	–	скланенне
ад'ект. скл.	–	ад'ектыўны тып скланення
нескл.	–	нескланяльнае
рознаскл.	–	рознаскланяльнае

S U M M A R Y

In the given article the author presents the results of comparative research of Russian and Belarusian nominative verbal word-formation: categories of productive names, ways and means of verbs formation, their derivative classes, as well as types and levels of motivation.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

В а н к е в і ч А. Г. Супастаўляльная характарыстыка тыпаў адыменных дзеясловаў рускай і беларускай літаратурных моў // Беларуская лінгвістыка. 2010. Вып.

В статье представлены результаты многоаспектного сопоставительного исследования русской и белорусской систем отыменного глагольного словообразования: рассматривается категориальная семантика мотивирующих имен, способы образования глаголов от именных частей речи, виды формально-семантических отношений в структуре “имя → глагол”, уровни мотивации, типы семантики мотивированных глаголов, а также выявляются общие тенденции и закономерности развития словообразования обоих языков.